

“ТОВЧИЛСОН ҮГ, ХУРААСАН ҮГ”-ИЙН ХЭРЭГЛЭЭНИЙ ЗАРИМ АСУУДАЛД

Б.Эрдэнэтуул, магистр, МУБИС

Abstract: The aim of abbreviating words is to express information briefly and quickly and it is usually formed to ease communication in speech and save time. But it is time to stop and regulate the negative things such as forming new words false in rules of abbreviating and shortening words uses and cultural sides in Mongolian Language.

The aim of abbreviating words is to express information briefly and quickly and it is usually formed to ease communication in speech and save time and papers. Experts and researchers say it ‘Abbreviating words is a pace of writing and speaking’ in the book. It is difficult to read abbreviations correct. Thus we can’t abbreviate every words, we only abbreviate the words which have already been known for people. Our Mongolian language has been rich of new vocabularies, its meanings, affixes, suffixes and sentences during its historical and developmental periods. For example as a result of forming new words by ways of abbreviating, vocabulary in our Mongolian language has been broadened.

The abbreviations such as MonTsaMe, TUKH, SUKH, MIAT, APU, SAPU, KHAS, GOK. KHAAN, ANOD are easy to pronounce and write according to the word formation. Although shortening and abbreviating words are important ways of forming new vocabularies, it is wrong and irregular uses for rules of abbreviating, tradition, word formation in Mongolian language and features of Mongolian grammar.

Түлхүүр үг: товчилсон үгийн хэв маяг, өнөөгийн байдал, гажуудал, журамлах арга зам

Энэхүү өгүүлэлд орчин цагийн монгол хэл дэх товчилсон, хураасан үгс, тэдгээрийн хэв маяг, хэрэглээ талаас нь судлахын зэрэгцээ үг товчлох, хураах ёсны өнөөгийн байдал, хэрэглээнд гарч буй гаж үзэгдэл, түүнийг журамлах арга зам талаас судалж, тодруулах, товчилсон, хураасан үгсийг ярианы ба бичгийн хэлний хэм хэмжээ, зөв дуудах ёс, зөв бичих зүй, үг бүтэх ёстой шууд хамааралтай болохыг хэлний жишээ баримтаар нотлохыг хичээлээ.

Удиртгал

Үг товчлох ёс нь аль ч улс үндэстний хэлэнд байдаг агаад хэл хөгжиж цэгцрэхийн хэрээр улам боловсронгуй болж, цар хүрээ нь тэлж, өргөждөг түүхэн үзэгдэл юм. Үг товчлох ёс бол хэл ярианы харилцааг хөнгөвчлөх, цаг хэмнэх, цаас арвилан, ажил хөнгөвчлөх үүрэгтэйгээр үүсдэг бөгөөд мэдээллийг түргэн шуурхай, товч илэрхийлэх үндсэн зорилготой байдаг. Үүнийг эрдэмтэд, судлаачид “хэлэх, бичихийн хэмнэл” гэж нэрлэдэг (Өнөрбаян, 1998, х.56). Гэхдээ товчилсон үг бүрийг өргөн олон нийт төдий л хялбархан онож уншихад бэрхтэй тул үг болгоныг товчилдоггүй, олноороо мэддэг болсон юмны нэрийг товчилж бичдэг.

Орчин цагийн монгол хэлэнд улс гүрэн, олон улсын болон албан байгууллагын нэр хаяг, нэгэн мэргэжлийн хүмүүсийн дунд өдөр тутам шахуу

байнга хэрэглэгддэг үг хэллэгийг богиносгож “хураангуйлан товчлох” хандлага өргөн нэвтрэх хандлагатай байна. ”Улс хоорондын харилцаа өргөжиж, шинжлэх ухаан технологийн мэдээлэл хөгжсөн өнөө үед аливаа улсын хэлний тользүй, үгийн санд товчилсон үг, хураасан үгийн эзлэх байр нэмэгдэж, дэлгэрэнгүй утга санаа, бүхэл бүтэн ухагдахууныг үг товчлолын аргаар хураангуй илэрхийлэх буюу томъёолсон тэмдэг хэрэглэх явдал юм (Дашдондов, 1975, х.3).

Монгол хэл нь түүхэн хөгжлийнхөө туршид шинэ үг хэллэг, утгаар баяжиж, дагавар нөхцөл, үг өгүүлбэрийн сан хөмрөг нь арвижиж, хэрэглээний талбар нь улам тэлсээр иржээ. Үүний жишээ бол үг товчлох аргаар өдий төдий шинэ үг үүсч, ”товчилсон хэвшмэл нэр”-ээр үгийн сан баяжиж буй баримт юм (Пүрэв-Очир, 2007, х.306-308).

Монгол хэлний товчилсон үгийг алия марзан утгаар юм уу, эсвэл буруу хазгай тайлбарлах явдал байна. Төвийн сонин хэвлэлд “АРХИ” гэсэн үгийг “амтат рашаан, хүндэтгэлийн идээ”, “ТААЛЬ” гэдэг үгийг “гадаадаас авчирвал авилгал аль” (“Зууны мэдээ” сонин, №251 /2699/.2007.Х.19), “ГСА” (Говьсүмбэр аймаг) гэсэн товчилсон үгийг “гурван сумтай аймаг” (“Өнөөдөр” сонин №8 /3571/.2009.1.13), “ТУЗ” (Төлөөлөн удирдах зөвлөл) гэсэн товчилсон үгийг “төлөөлөн урьтаж завш” (“Зууны мэдээ” сонин, №251 /2699/.2007,

х.19) гэж гаж буруу тайлбарлах нь мэр сэр үзэгдэх боллоо.

Бичиг зохиолын хэл найруулга, үг хэллэгийг ил тод ойлгомжтой, хялбар авсаархан байлгах зорилгоор үсэг товчилж, үг хураах явдал аль ч хэлэнд байдаг түгээмэл үзэгдэл юм. Өрнөдийн бичиг зохиолын хэлэнд ХИҮ зууны үед латин хэлнээс уламжлагдан ороод, хожим нь орос бичгийн хэлэнд нэвтэрч орсон “аббревиатура” (abbreviation) хэмээх энэхүү нэр томъёог “хурдан бичих, мөн зай хэмнэх үүднээс ямар нэгэн үг хэллэгийг тусгай тэмдгээр хураангуйлах буюу үгийг үсгээр товчлон богиносгох арга” гэж үздэг байжээ (Ринчен, Соёл, утга зохиол, 1964).

Орос хэлэнд үгийг товчлохдоо дараах хэлбэрээр бичдэг байна. Үүнд :

1. Толгой үсгээр товчлон бичдэг. Ингэж бичихдээ 3 төрөл болгон ангилдаг.
2. а. Үгийг эхний үсгээр нь эхлэн товчлох: Жишээ нь, СССР (эс-эс-эс-эр)-Союз Советских Социалистических Республик, ГЭС-Гидро Электро Станция гэх мэт.
3. б. Үгийг дуудлагаар нь товчлон дуудах, энгийн үгийг товчлох: Жишээ нь : вуз-высшее учебное заведение /Их, дээд сургууль/
4. в. Үсэг авиагаар товчлох: Үгийг эхний үсэг, сүүлийн хоёр үгийг авиагаар нь эхлэн товчлох. Жишээ нь : ЦДСА (цэ-дэ-са)-Центральный дом Советской Армии;
5. Үгийн хэсгээс товчлох. Жишээ нь, партком-партийный комитет;
6. Холимог төрөл нь үгийн хэсэг авиагаар товчлон бичдэг. Жишээ нь, гороно-гор. отдел нар. Образования;
7. Үгийн хэсгээс болон бүтэн үгээр товчлох арга байдаг. Жишээ нь, запчасти-запасные части;
8. Үгийн эхний хэсэгтээ хослуулан товчлоно. Жишээ нь, завкафедрой-заведующий кафедрой;
9. Үгийн эхнээс болон 2 дахь үгийн төгсгөлөөс товчлон бичдэг. Жишээ нь, мопед - мотоцикл - велосипед. Дашдондов, 1975, х.165)

Үүнтэй холбогдуулж хэлэхэд, Английн нэрт жүжгийн зохиолч В.Шекспир (1564-1616) “This is the short and the long of it” [Энэ бол үүний гол санаа мөн] хэмээсэн байдгийг дурдалтай. Өөрөөр хэлбэл, товчилсон үг нь тухайн товчлогдсон үгсийнхээ үндсэн утга санааг илэрхийлдэг гэсэн үг юм. (Де Сола, орч. 1981)

Англи хэлэнд “abbreviation” гэдгийн дор “initialism”, “acronym”, “alphabetism” гэж гурван янзын хэлбэрээр үг товчилж хураадаг уламжлалтай юм. Тухайлбал,

1. “Initialism” буюу эхний үсгээр товчилно. Жишээ нь, BBC, MP, PhD, TV, USA, VIP.
2. “Acronym” буюу үсэг товчлолоор үг бүтээнэ. Жишээлбэл, “Light amplification stimulated emission of radiation” гэж товчлоод “LASER” гэсэн үг бүтээсэн. Мөн “NATO” “UNESCO”.
3. Англи хэлэнд “clipping” нь үгийг үеэр нь хугаслаж цомхотгодог. Ер нь “to clip” гэвэл “хайчлах”, “тайрах” гэсэн үг, “хумсны хайч” гэвэл “nail-clipper” юм. Дуучны “clip” гэдэг нь кинонд тоглосон жүжигчдийн хальсыг хайчилж, дуулж байгаа дуучны ард хөдөлгөөн үүсгэж, сонсогчийг татах дууны найруулгад хэрэглэсэнээр үүссэн зүйл. Хэл бичигт “clipping” буюу “цомхотгол” нь “democratic” гэснийг “demo”, “examination” гэхийг “exam”, “public” гэхийг “pub”, “autobus” гэхийг “bus”, “airplane” гэхийг “plane”, хөргөгчийг “fridge”, ханиадыг “flu”, “Elizabeth”-ийг “Betty”, “William”-ыг “Billy” гэх мэтээр хугаслаад, хэл яриандаа өргөн хэрэглэдэг ажээ (Доржготов, 2007, х.49).

Сүүлийн үед англи хэлэнд “blending” (blends) гэсэн үг хураах нэг төрлийн арга түгээмэл хэрэглэгдэх боллоо. Хоёр үгний эхний үгийнх нь эхний үеийг, хоёрдугаар үеийнх нь сүүлчийн үетэй залгалдуулан нийлүүлж нэг үг бүтээж болдог. Жишээ нь: “break - fast + “lunch” хоёроос “brunch” гэсэн үг үүсгэдэг. “Helicopter” + “airport” гэснийг “heliport”, “smoke” + “fog”-оос “smog” (хүдэн), Channel” + “tunnel”-аас “Chunnel” хэмээх үг шинээр үүсэн гарчээ.

Судалгаа, түүний үр дүн

Энэхүү судалгаандаа түүхэн харьцуулалтын арга, эх сурвалжтай танилцах, ангилан бүлэглэх,

баримтад задлал хийх, нэгтгэн дүгнэх аргуудыг хослуулан хэрэглэсэн болно. “Монгол бичгийн хэлэнд үгийг үсгээр товчлох ёс бараг байгаагүй юм. Харин үлэмжхэн хүндэтгэл үзүүлэх, нэр цээрлэх ёсны үүднээс “То ван”, “түшмэл На, “Сү жанжин”, “Лу багш” гэх мэтээр нэрийг үеэр хураан, хүндэтгэн авгайлж хэлдэг байжээ.

Товчилсон үгийг бүтэц бүрэлдэхүүнийх нь хувьд:

1. Үсгээр товчилсон үг
2. Үеэр товчилсон үг
3. Холимгоор товчилсон үг гэсэн гурван үндсэн хэсэгт хувааж болмоор байна.

Сүүлийн үед монгол хэлэнд үг товчлох нь эрс нэмэгдлээ. Монгол хэлний үг товчлох ёсыг хэтрүүлж, журам дүрэмгүй товчилбол уншигч олонд ойлгогдохгүй, оньсого таавар шиг юм болоод ард түмэнд ном хэвлэлээр үйлчлэхэд саад учруулж болно. Иймийн тул үг товчлох дүрэм журмыг сайжруулан боловсруулах нь чухал байна. Үг товчлон хураангуйлах нь үг бүтэх ёсны хамгийн идэвхтэй арга болж байна (Пүрэвжав, 1996, х.55-59).

Эдүгээ МОНЦАМЭ, ТӨХ, СӨХ, МИАТ, НЭТ, НӨТ, ГОК, ДОХ, АПУ, САПУ, ШАГ, ТҮЦ, ТУЗ, ХАС банк, ХААН банк, АНОД банк гэх мэт товчилсон үгс нь “нэршсэн нэр” болж, хэвшиж тогтсон байдаг. Эдгээр товчилсон үгээс үүссэн “нэршсэн нэр” нь үсгийн байрлал, дараалал нь монгол хэлний үгийн бүтэцтэй тун төстэй бөгөөд хэлэх дуудахад тохиромжтой тул товчилсон үг

хэвээр дуудах боломжтой байдаг. Үг товчлон хураангуйлах нь үг бүтэх ёсны гол арга болж байгаа хэдий ч үг товчлох ёс, уламжлал, монгол хэлний үгийн бүтэц, хэлзүйн онцлогийг гажуудуулсан зүй бус хэрэглээ газар авч байна. Тухайлбал,

1. Сүүлийн хориод жилд албан газар, үйлдвэр үйлчилгээ, аж ахуйн нэгж байгууллагуудын оноосон нэр нь “ОМГХКСТ” сургалтын төв, “БОСММ” ХХК, “ХДЯБТТ”, “МҮХАҮТ”, “ШБӨХЗГ” гэх мэт гэхчилэн хэн ч тайлж уншихын аргагүй, хэд хэдэн үсгийн цуглуулга төдий товчлол болсон нь эх хэлний хэрэглээ, соёлыг гажуудуулсан сөрөг үзэгдэл юм.
2. Уншигч олон нийтэд ойгомжгүй, оньсого таавар мэт шинэ үг хэллэг, оноосон нэрийг сонин сэтгүүл, хэвлэл мэдээллийн найруулгад (“Зууны мэдээ”, ”Засгийн газрын мэдээ”, “МонЦаМэ”, “Өнөөдөр” зэрэг өдөр тутмын сонинг сонгон авч товчилсон үгийн хүрээнд ажиглалт хийвэл, 560 орчим товчилсон үгийн 90% нь эх бичвэрийн тайлбар зүүлт хийгээгүй, 33 % нь “Монгол хэлний товчилсон үгийн толь бичиг”-г ороогүй байх жишээтэй. “Засгийн газрын мэдээ” сонин, 1998.05.22 №103-т “ОӨХТ”, ҮГӨБТ”, “ОУХДК”, “Зууны мэдээ” сонин, 2009.06.26 №145-д “ГИХАЭГ”, “УКТЭ”, ”ЭЗНДНТУТХ”, МҮОН-ийн телевизийн шууд нэвтрүүлэг, 2014.07.18 гэх мэт) зүүлт тайлбаргүйгээр бичиж, хэвлэн нийтлэх нь ердийн үзэгдэл болжээ.

Диаграмм 1

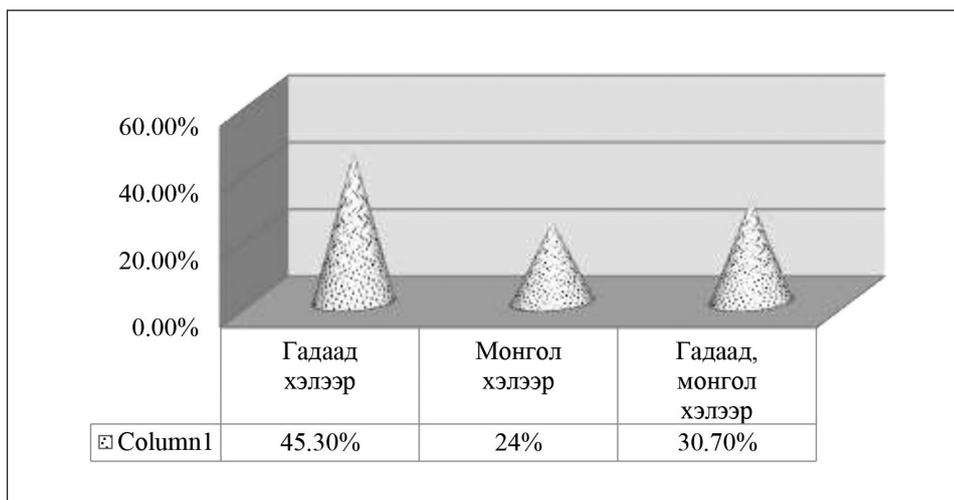
Диаграмм 2

3. Монгол хэлний товчилсон үгийн дотор (км, гек, ЛАЗЕР, САМБО, ТАСС, АСЕАН) зэрэг харь хэлнээс гарал бүхий олон улсын шинж чанартай үг, нэр томъёо цөөнгүй байдаг. Сүүлийн үед “харь хэлний үгийг зүй зохистой хэрэглэх, зөв оноон орчуулах, эх хэлээ эрхэмлэн дээдлэх” гэдгийг хайхрахгүй болсонтой холбогдон үг хурааж, шинэ нэрлэлт үүсэх зүй тогтол нь үгсийн бүрэлдэхүүний хувьд (Цэн Гүн

Трейд, “Мон зуух проект”ХХК, Монфреш ХХК, “Ай Эс Си” Монгол трейд) холимог байх нь давамгайлах болжээ. Албан байгууллагын нэр хаяг, сонин сэтгүүлээс нийт 610 орчим товчилсон үгийг түүвэрлэн үгсийн бүрэлдэхүүний талаас ажиглахад 45,3 хувь нь гадаад, 30,7 хувь нь холимог, 24 % нь монгол үгийг товчлон хурааж бүтсэн байна.

Диаграмм 3

4. Монгол хэлний товчилсон үгийг бүтцийн талаас нь үсгээр товчилсон, үеэр товчилсон, холимогоор товчилсон гэж ангилан авч үздэг. Үсгээр, үеэр, холимогоор товчилж шинэ нэрлэлт үүсгэхэд анхаарах, баримтлах монгол хэлний дүрэм гэж байдаг атал “МОНЭС /Монголын эмэгтэйчүүдийн сан/, Мон зуух проект, “Энх Б” эмнэлэг, “Монг эм” ХХК, Мон Со Баян” эмнэлэг, “ББ ноён” ХХК гэх мэт аж ахуйн нэгж

байгууллагуудын товчилсон нэрүүд түгээмэл болсон нь товчилсон үгийн бүтэц, тэр дундаа холмоогоор хэрхэн товчлох тухай дүрэм, журам байдгийг мэддэггүйнх нь үг хэллэгийн гаж үзэгдэлтэй холбоотой юм. Иймээс монгол хэлний үг товчлох, хураах ёс, дүрэм журам, хэрэглээ, соёлын талд бий болсон энэ мэт сөрөг үзэгдлийг таслан зогсоож, журамлах цаг нэгэнт болсон мэт санагдана.

ДҮГНЭЛТ

Дүгнэж үзвэл, үсгээр товчилдог, хэвшээгүй, дасаагүй үгсийг эх бичвэрээс нь салгаж хэт олон гийгүүлэгчээр хэн ч ойлгож, хэрэглэж боломгүй болтол нь товчилдог, үгэнд залгасан дагавар, нөхцөлийг нь ялган салгаж мэддэггүй шууд товчилдог, шинэ үсгийн дүрмийн доторх “Үг товчлох, хураах ёс”-ны тухай огт мэддэггүйгээс дүрэм журмыг зөрчиж, хэн хүний дураар товчилдог, хувь хүмүүс, салбар шинжлэх ухааныхан, нийгмийн бүлэглэлүүд, сонин хэвлэлийнхэн өөр өөрөөр товчилдог, харь хэлний дүрэм журмыг шүтэж, чамирхаж, латин үсэг ба кирилл үсгийг хольж моодорхож товчилдог, Ром-Европын уламжлал, зарчмаар товчилдог, өргөн, идэвхтэй хэрэглээний үг мөн эсэхийг нягталдаггүй товчилдог зэрэг гажуудал гарсаар байна. Тиймээс энэхүү дүгнэлтэндээ тулгуурлаж дараах саналыг дэвшүүлж байна.

- Сонин нийтлэл, хэвлэл мэдээллийн найруулгад товчилсон үгийг заавал эх бичвэрийн тайлбартайгаар хэвлэн нийтлэх шаардлага тавьж, хэрэгжүүлэх,
- Албан газар, байгууллага, аж ахуйн нэгжийн нэрийг батлахдаа хэрхэн товчлон, хурааж нэрлэх тухай асуудлыг хянан шийдвэрлэж байх,
- Товчилсон үгийн тольд ороогүй үгийг хэвлэн нийтлэхийг хориглох
- Гадаад үгийг зүй зохистой хэрэглэх, харь хэлний үгийг эх хэлнээ тохирсон үгээр нь зөв оноон хөрвүүлэх,
- Ард нийтээр мэддэг болсон ухагдахуун ойлголтыг товчлон бичих,
- Хувь хүмүүс, албан байгууллага, сонин хэвлэлийнхэн гээд хэн бүхэн “Үг товчлох, хураах тухай” дүрмийг дагаж баримтлах зэрэг асуудлыг тусгасан эх хэл, бичгийн асуудлыг цогц байдлаар авч үзсэн хуулийг боловсруулж, мөрдөн хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- Бат-Ирээдүй, Ж., Алан Сандерс. (2006). Товчилсон үгийн толь бичиг. Улаанбаатар: Монсудар
- Дамдинсүрэн, Ц. (1957). Монгол хэл бичгийн тухай. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн газар.
- Дашдондов, Ц. (1975). Орос хэлний хураангуйлсан үгийн толь. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг
- Өнөрбаян, Ц. (1998). Орчин цагийн монгол хэлний үгзүй. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг
- Пүрэвжав, Э. (1996). Монгол хэлний хэм хэмжээ. Улаанбаатар: Шинжлэх ухааны академийн хэвлэх үйлдвэр.
- Пүрэвжав, Э. (2010). Монгол хэлний товчилсон үгийн толь. Улаанбаатар: Монсудар
- Пүрэв-Очир, Б. (2009). Үг, өгүүлбэрийн амьдрал араншин, эрчим энерги, соёл хэрэглээ. Улаанбаатар: Мөнхийн Үсэг
- Пүрэв-Очир, Б. (2011). Үг, өгүүлбэрийн амь амьдрал, эрчим долгион соёл хэрэглээ. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг
- Пүрэв-Очир, Б. (2007). Монгол хэлний бүтэц, утга, үүрэг, хэрэглээ. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг